

Нови археологии около Девети

В следващите страници публикуваме текстове, посветени на няколко специфични случая около 9 септември 1944 г. Първият е относително познат, но все още недостатъчно осветен – книгата за бомбардировките над София „Птица над пожарищата“ (1946) от Константин Константинов (1890–1970). Другите два случая са особено гранични. В техния център стоят 28-годишният български писател от Таврия Михаил (Мишо) Хаджийски (1916–1944) и 26-годишният поет Константин Гиндев (1918–1944). Тяхната смърт около Девети символизира предел, след който се заличават възможностите да се разгърне поне отчасти следващо ново поколение в българската литература, което не е нито комунистическо, нито дори „ляво“. Тук се представят не само имената на тези двама автори, но и почти неизвестни текстове от тяхното творчество.

Самоубитият Мишо Хаджийски

Пламен Дойнов

Строго формално погледнато, след Девети 28-годишният Михаил (Мишо) Хаджийски не е убит. Той се самоубива. Поточното определение е *самоубит*, доколкото става дума за *принудително самоубийство*, извършено под пряка заплаха за живота. Личната история на младия писател няма аналог в българската литература. Той е потомък на български бесарабски бежанци, които в средата на XIX век са преселени в югоизточна Украйна (част от историко-географската област Таврия) и постепенно образуват няколко десетки (близо 50 на брой) селища в Запорожието, по крайбрежието или в близост до Азовско море. Мишо Хаджийски е роден в село Орманджи (Инзово или Инзовка) през 1916 г. и още на пет години остава кръгъл сирак – баща му е убит като войник в Петроград докато Мишо е едва на годинка, а майка му умира от недохранване по време на големия глад през 1921 г. Въпреки хроничната мизерия и житейските несгоди, Хаджийски успява да се образова в съветска Украйна по начин, който му позволява да развие силно българско самосъзнание. Завършива литература в Киев, става редактор в българската редакция на Киевското издателство за националните малцинства, пише и издава няколко книги на български, превръща се в една от младите надежди на съветската литература, създавана на български език¹. Същевременно пред очите му се разиграват паметни сцени от революционния терор и глада през 20-те години, от произволите на т.нар. „колективизация“, от унищожителния Гладомор през 1932–1933 г., от изселванията на цели български села в Сибир и Коми, от Големия терор през 1937 г., когато изчезва най-изявеният български писател в СССР Никола Фуклев, а през 1938 г. отеква самоубийството на младия поет Иван Гедиков, което според Хаджийски е предизвикано от клеветите на сп. „Колективист“ – издание, контролирано от т.нар. „български писатели-емигранти“, функционери на комунистическата партия². Беззаконията и ужасите на съветския режим оставят у Хаджийски спомени, в които антиболшевишки убеждения и пробългарски стремления взаимно се подхранват. Окончателният обрат у него настъпва през Втората световна война, когато фронтът достига до Киев, после – до таврийските български села. Мишо Хаджийски се измъква от немски плен и успява да избегне принудителното си изпращане на работа в Германия, за да се отпаде на каузата на живота си – преселването на таврийските българи обратно в родината им България. В новата международна ситуация той съзира шанс за тяхното спасение – бягство и от разорението на войната, и от терора на воюващите помежду си тоталитарни режими. Между декември 1941 и април 1944 г. младият писател оглавява акцията по преселването на българите от Таврия в България. Пътува многократно по линията Приазовие – Николаев – Букурещ – Гюргево – Русе – София. Установява се

¹ В Киевското издателство за националните малцинства Михаил Хаджийски издава на български език сборниците с разкази „Разлив“ (1938), „Нощите край Лозоватка“ (1940), пътеписно-репортажната книга „Из Бесарабия“ (1941) и пише пиесата „Бановите дворища“, поставена в Българския държавен театър в Одеса. Вж. тези и други данни в: Миланов, Александър. *Мишо Хаджийски. Животописание в дати и събития* – В: Хаджийски, Мишо. *Пуста чужда чужбина. Новели, разкази и очерци*. Христо Ботев. С., 1994, с. 250–259.

² Вж. Хаджийски, Мишо. *Българи в Таврия*, главата *Книжнина* – В: *Пуста чужда чужбина. Новели, разкази и очерци...*, с. 237. Сред тези писатели-емигранти в СССР са Крум Кюлявков и Марко Марчевски.

в родината си през май 1942 г.³ Дирекцията на националната пропаганда му издава открит лист с разрешение да изнася в редица градове сказка на тема „Българите в Украйна“⁴. Целият просветителски, писателски и благотворителен активизъм на Хаджийски, насочен към вписването на таврийските българи и тяхната култура в лоното на българската им родина и в пространството на българското царство, *обективно* разобличава болшевишкото насилие и „светския строй“ изобщо. Още в писмото от 20 април 1942 г., адресирано от името на 15 таврийски българи до цар Борис III, Мишо Хаджийски пише:

„В тая война между двете велики държави ние сме разорени и изоставени. Нашите богати села са превърнати в пустини, нашите полета са потъпкани от ботуша на войника. Опустошена е нашата Таврия, опустошени са сърцата ни. Който вятър да ни духне, нас ще закачи, защото все в чужбина, чужди хора са на власт, всеки гледа своите, а нас българите, потъпкват. Откога русите се мъчеха да ни порусят? Всички школи, църкви, администрация бяха руски. Караха децата ни да учат един чужд тям език, а своя, майчиния, да забравят. Но минаха много години, а ние все пак езика си не забравихме.“⁵

По-нататък припомня за хвърлените във войните таврийски българи и за други 20 000, умрели през 1933 г. по време на Гладомора⁶. В книгите си, издадени в България – „Пуста чужда чужбина“ (1943) и „Българи в Таврия“ (1944) – Хаджийски посвещава разкази и очерци на съдбата на снгародниците си, които се борят с глада и с принудителните изселвания в СССР; разказва за асимилаторската болшевишка политика, за терора на комисарите, които в „размирните години“ без съд и присъда разстреляват „контрреволюционерите“, за разоренията, предизвикани от революцията, войната, колективизацията и пр. Впрочем заради тези фактически или други етнографски акценти на писателя отреждат нишата на „нова надежда за българската битова белетристика“, а разказите му се ценят „най-много като репортаж за семейния и социален живот на тавричани“⁷. Изречено генеалогически, разпознават го като „продължител на традицията, завещана от Влаиков в битовата ни белетристика“⁸. Тогаващата крштика поощрява

³ Вж. удостоверение за пристигането на Мишо Хаджийски в България на 13 май 1942 г. в: БИА, ф. 813, а.е. 1, л. 2.

⁴ Вж. тези данни в: Миланов, Александър. *Мишо Хаджийски. Животописание в дати и събития...*, с. 254.

⁵ До Н. В. Царя на българите Борис III – В: Хаджийски, Мишо. *Пуста чужда чужбина. Новели, разкази и очерци...*, с. 183.

⁶ Пак там, с. 184.

⁷ Вж. тези преценки в: Константинов, Георги. *Прегговор* – В: Хаджийски, Мишо. *Пуста чужда чужбина. Разкази*. Хемус. С., 1943, с. 10.

⁸ Вж. Цветаров, Любен. „Пуста чужда чужбина“. *Разкази от Мишо Хаджийски – Златороз*, кн. 8, 1943, с. 371. Там се казва още: „Такива каквито са сега неговите разкази, с неизяснено фабулно развитие, лишени от вътрешен двигателен център, конструктивно непохватни, с незавършени образи на героите и без определена художествена идея, те представят повече изкуствено сглобени белетристични скици, отколкото завършени битови разкази, въпреки че на някои от тях („Гладна година“ и др.). Защото, макар да има своето значение, етнографският материал далеч не е достатъчен, за да се създаде битов разказ. Само цялостното художествено оформяване превръща материала в изкуство“ – с. 371–372.

Самоубитият Мишо Хаджийски

от стр. 9

младия писател предимно като *свидетел* и *говорител* на таврийските българи, без да дооцени изобразителната мощ на почерка му и сюжетните находки – уникални лични истории, вградени в един разпрострял се върху далечни територии български свят. В много от текстовете си Хаджийски демонстрира органична връзка между документално свидетелстване и художествен наратив, функционално сплитане на битови изображения, семейно-родови предания и национален исторически разказ – характерна тенденция, особено усилена в българската литература именно през 40-те години на XX век⁹.

Само за две години пребиваване в България Мишо Хаджийски се превръща в разпознаваемо име – истински представител на тавричани, техен писател и защитник, основна фигура при тяхното обратно преселение в прародината. В София той създава Институт за опознаване на Таврия, в който влизат емблематични лица на науката и културата¹⁰. Хаджийски изнася поредица от сказки със знакови заглавия – „Българите в Украйна. Германо-съветската война“, „Българите под большевшкия режим“ и др. Около него витаят съмнения – че е „советски разузнавач“ или че е „сътрудник на немците и на румънската полиция“ – слухове, останали недоказани¹¹. Най-после през зимата на 1943 г. и пролетта на 1944 г. малко над 1500 таврийски българи, сформирали различни групи, преминават Дунава. Правителството им дава парични помощи, оземлява ги предимно в българския североизток – Добруджа, близо до Силистра, Добрич и Каварна, кредитира строежите на новите им домове, легализира дипломите им, съдейства им да си намерят работа и др.¹² За никого не остава тайна, че Мишо Хаджийски играе главна роля в целия този процес на повторно приобщаване.

Така младият писател от Таврия вече е готов да придобие репутацията и на „германски агент“, и на „великобългарски шовинист“, а към нея – и публичен образ на автор, оставил гостатъчно свидетелства за престъпленията на большевшкия режим. Ето какво оповестява в своята сказка, произнесена многократно през 1942-1943 г. в 16 български града¹³:

„Двадесет и три години българите в Таврия бяха подложени на нечувани издевателства. Съветското правителство си постави за цел физически да унищожи националните малцинства в Русия. За 23 години от 98 000 ние останахме 60 000. От 48 села останаха 30.

Още в годините на революцията бяха разстреляни всички бивши бели офицери, войници и участници в белите армии. Малцина сможаха да се спасят. Разстреляни бяха много свещеници, кметове, заможни хора, интелектуалци. В 1929 година и през последващите 5-6 години на колективизацията Таврия изгуби най-малко 20 хиляди българи. Разкулачката бе проведена с нечувани жестокости. Стопанният със семейството си биваше изселван в Сибир, цялото имущество – къща, земя, добитък – биваше конфискувано в полза на държавата.“¹⁴

После говори за *Гладомора* – за „пусти села, трупове на умрели по пътищата и улиците“, които не се погребват, защото „нямаше хора да копаят гробове“, а някъде „имаше случаи на людоедство“. Хаджийски описва накратко и живота на *съветския колхозник*, който „пращаше най-много данъци от всички селяни в света“, а „тоя плагнешки грабеж носеше красива фирма: строителство на социализма“. Картината в съветска Таврия е призрачна: *богати села, превърнати в пустини, пустеещи махали, съборени църкви*, периодично проявявана жестокост към българското население.¹⁵ Затова изглежда изненадващо, че когато в началото на септември 1944 г. съветската армия навлиза в България, въпреки задаващата се очевидна опасност, Мишо Хаджийски не се крие. Младоженец от август, той напуска Белоградчик, където живее с младата си съпруга, и на 26 септември се отправя за София, за да присъства на среща със съветския писател Константин Симонов във Военния клуб¹⁶. Очевидно тавричанинът храни надежда, че може да се възползва от контактите си на *доскорошен съветски писател*, да намери

⁹ Вж. повече за това сплитане в: Цанов, Страшимир. *Прозата на Мишо Хаджийски – човекът в контекстите на патриархалното и историческото битие* – В: *Актуални проблеми слов'янскої філології*. Серия: Лингвистика і літературознавство. Літературне місто. http://litmisto.org.ua/?p=25878 [посетен на 22.03.2022]

¹⁰ В този институт влизат Стоян Романски, Иван Леков, Стилиян Чилингиров, Борис Йоцов, Петко Балкански, Иван Милчевски, Димитър Топалов, Петър Атанасов, Христо Капитанов, Петър Диневков, Ангел Каралийчев, Владимир Василев, Стефан Попвасилев, Христо Бръзцов, Иван Павлов, Александър Дякович – вж. Миланов, Александър. *Мишо Хаджийски. Животоописание в дати и събития...*, с. 256.

¹¹ Вж. сведенията за това в: Калоянов, Владимир. *Цената на българщината в Таврия (1917–1945)*. Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. С., 2022, с. 154.

¹² Пак там, с. 162–175.

¹³ Върху машинописния екземпляр на сказката в края на текста е отбелязано, че тя е четена в градовете *Ихтиман, Пловдив, Ст. Загора, Ямбол, Бургас, Пазарджик, Враца, Фердинанд, Видин, Габрово, Самоков, София, Плевен, Шумен, Варна, Добрич*. Вж. *Българите в Таврия. Сказка от Мишо Хаджийски* – БИА, ф. 813, а.е. 10, л. 14.

¹⁴ Пак там, л. 10.

¹⁵ Пак там, л. 10–12.

¹⁶ Вж. Миланов, Александър. *А можел да стане таврийският Йовков* – В: Хаджийски. Мишо. *Пуста чужда чужбина. Новели, разкази и очерци...*, с. 6.

някаква основа за диалог с новата власт, *да се представи* в София и *да обясни ситуацията*, за да превърнати най-голямата заплаха – обратното депортиране на таврийските семейства в СССР. За такъв план ни подсказва косвеното сведение, че Хаджийски изпраща поздравителна телеграма до познатия му още от Украйна новоназначен регент Тодор Павлов, от когото дори получава отговор:

„От мен и от името на цялото регентство благодаря за поздравите. Ще се помъча да оправдая надеждите Ви, но Ви моля за пълна дисциплина, разум и откровеност при осъществяването на задачите на отечеството и народната власт. Здравейте. Регент Павлов.“¹⁷

Този отговор вероятно допълнително охрабрява Хаджийски да тръгне за София. Но там е арестуван и откаран в Дирекцията на милицията. Твърди се, че това е станало по план-примамка и с личното нареждане на ген.-полк. С. С. Бирюзоб¹⁸, че тавричанинът попада в една килия с Райко Алексиев и публициста Огнян Бояджиев, че е подложен на инквизиции – „по гърдите му са скачали с подковани ботуши“ и че след около 50 дни „излиза жив, но не е вече същият Мишо“¹⁹. Завръща се в Белоградчик. Привечер на 7 декември 1944 г. *най-малко три въоръжени лица* похлопват на вратата на квартирата му в малка къща срещу белоградчишката казарма – искат да го отведат „за справка“. Младият мъж се засуетява в антрето, *давайки вид, че се облича*, моли жена си да му донесе шал, тя тръгва към стаята и чува зад себе си изстрел – Мишо се е застрелял с револвера си²⁰.

Тази смърт може да се впиеше и в анализте на масовите избивания на хора в българския Северозапад през есента на 1944 г.²¹ По-същественото е, че след нея над участва на земящите на Мишо Хаджийски пада неумолимата сянка на „репатрацията“. Въпреки че новото отечественофронтовско правителство – персонално външият министър Петко Стайнов – наистина прави постъпки пред Москва да спре поне частично изселването на таврийските българи и други „съветски поданици“ в СССР, в крайна сметка повечето от тях до края на май 1945 г. са насилствено депортирани, други успяват да се укрият в различни селища на България, а не са малко и ония от непокорните, които са избити на място от съветските военни²². Делото, слобото и името на Мишо Хаджийски сякаш са погубени и запратени в някакво зето на историческото безсмислие. Изглежда, че всичко, което е писал, действал и мечтал, се оказва безперспективно. Разбира се, това е временна илюзия. Забраната над името на Хаджийски се вдига почти веднага след 1990 г. Понеже попада в тематичната ниша от *видни представители на българската диаспора по света* и общава граничната зона на междустранныя и межкултурния обмен, в която защитата на българското самосъзнание има висока цена, за него се пишат статии и спомени²³, част от книгите му се преиздават и изследват, годишнините му се отбелязват с публикации и дори с филм²⁴. Капсулираното в публично мъчание принудено самоубийство от декември 1944-та се преозвучава в нова среда на разбиране. Сикуетът на жертвата се уплътнява от все по-ярките контрасти в литературноисторическия разказ.

¹⁷ *Телеграма на Тодор Павлов до Мишо Хаджийски* [12.09.1944] – БИА, ф. 813, а.е. 5, л. 1. Александър Миланов дава гласност на допускането, че именно тази телеграма на Тодор Павлов, намерена в джоба на Мишо Хаджийски при ареста, на първо време спасява живота на младия писател. Вж. за това: Миланов, Александър. А можел да стане таврийският Йовков – В: Хаджийски. Мишо. *Пуста чужда чужбина. Новели, разкази и очерци...*, с. 6

¹⁸ Вж. това твърдение в: Орешков, Иван. *Мишо Хаджийски – поетът от Таврия* – В: *Писахте да се знае. Книга първа. Без съд и присъда*. Работилница за книжна „Васил Станилов“. С., 2006, с. 57–58.

¹⁹ Вж. Миланов, Александър. *А можел да стане таврийският Йовков...*, с. 6.

²⁰ Пак там, с. 5, с. 7.

²¹ Вж. за „масовите касапници“ във Видинско, Кулско и Белоградчишко през есента на 1944 г. в: Груев, Михаил. *Преорани слогове. Колективизация и социална промяна в Българския северозапад 40-те и 50-те години на XX век*. ИИБМ. Сиела, 2009, с. 107–108.

²² Вж. повече за депортирането на таврийските българи в СССР през 1945 г. в: Калоянов, Владимир. Цит. съч., с. 175–204.

²³ Вж. част от публикациите за Мишо Хаджийски след 1990 г.: Георгиев, А. *Забравен таврийски писател – Антени*, бр. 30, 29.07.1992; Миланов, Александър. *А е можел да стане таврийския Йовков – Летописи*, кн. 1-2, 1994, с. 52–60; Стоянов, Ив. *Фолклорната лексика като поетика в разказите на таврийския белетрист Мишо Хаджийски – Балканистичен форум*, кн. 1-2, 1996, с. 72–79; Орешков, Иван. *Трагедията на личността. Даровият писател Мишо Хаджийски – жертва на комунистите – Истина*, бр. 16, 2005; Николова, Д. С. *Творчеството на Мишо Хаджийски: Основни теми и идейни послания* – В: *Материали III международной научной конференции „Межкультурная коммуникация в современном обществе“*. Саранск. 16.11.2012. (Язык. Культура. Общество. Выпуск 4. 2012) – https://yazik.englishleo.ru/2012-28.php [посетен на 22.04.2022]; Рацеева, Е. В. *Мифологическое и образное в структурах повседневности болгар-переселенцев в произведениях Мишо Хаджийски* – В: *Бесарабските българи: история, култура и език*. Кишинев. 2014, с. 397–404; Рацеева, Е. В. *Индивидуалните и общностные измерения ритуального и повседневного в произведениях Мишо Хаджийского* – В: *Молдовско-български връзки: История и култура*. Кишинев. 2016, с. 415–423 и др.

²⁴ Вж. *Един изстрел*. Документален филм. Сцен. и реж. Васил Барков, 2009.

Стихотворения от затвора, ноември 1944 г.

Мишо Хаджийски

Тези три стихотворения са запазени в архивния фонд на Мишо Хаджийски (1916–1944), съхраняван в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. В тях личи специфичният лирически речник и изказ на таврийския българин, обладан от трагични предчувствия. Датирани са между *5 и 10 ноември 1944 г.*, когато Хаджийски е арестуван в София. Скоро след това е освободен, за да се завърне при съпругата си в Белоградчик, където на 7 декември – при опит да бъде повторно арестуван – той се самоубива.

Септемврий

На Огнян Бояджиев

Слався Господи! Дни златокъдрени поразбедриха жежните подници, и над дремкави ниви пожънати първа сълза проля Богородица.

И потекоха бурни разливите, и отрекоха прежните сънища, стенат – вехнат самотни каваците, озарени от нощни пожарища.

Свидна земле! От сърце милея твоите хора с грижи отрудени, но за кого, за кого да пея, в тоя вихър от лудост и трупове!

5. XI. 1944
София, затвора

Триптих

Нощ, Кервани. Пейт петлите, от златно облаче бди Саваот. Пътъом просната млечна мъгла виждам отблясък на бели крила. Ръси дремот от звездната плочница. Стари друмища. Воят на псетата, тихо вторят безропотно стенете. А низ друми – кервани, кервани... Люти болки на моите рани. Люти болки на минали дни, за далечните родни мъгли. Мои спомени, чезнеци в ззрача, исках с песен вас да оплача.

6. XI. 1944
София, затвора

Реквием

На българите от Таврия

Сбогом, прощайвай! Земле разгневена, вихри раздухвах – в вихър изгарям. Виждам прииждащи светли делници, тебе очаквах, но с теб се прощavam.

Виждам и лещица, все ще да слезе, рано подранил, светлия Гостенин, вихри ще сее – обич ще зрее, из нашата степ, из нашата степ!

Смело раздухвайте огнено вихрите, братя почернени, братя робии. Смело крачете по нашите трупове, вечно земята нека кипи! Нека кипи!

Мен ми е писано да изтлея с болка на сърце – змийно разнищена, в грядните Гостници, с дума добротна, нас поменете! Нас поменете!

10. XI. 1944
София, затвора